

<http://dx.doi.org/10.16926/gea.2025.02.02.17>

dr hab. Agnieszka ŁUKASZCZUK-WALTER, prof. Uniwersytetu Vizja

<https://orcid.org/0000-0002-5350-3272>

Uniwersytet VIZJA

e-mail: a.lukaszczuk@vizja.pl

Podstawy ideologiczno-ustrojowe Konstytucji Kwietniowej z 23 kwietnia 1935 r.

Streszczenie

Problematyka niniejszego opracowania odnosiła się do zasad Konstytucji z 23 kwietnia 1935 r. zawartych w art. 1–10, zwanych Dekalogiem i ich znaczenia dla nowego porządku prawnego, w tym także roli społeczeństwa w państwie. Zasady te stanowiły podstawę budowy stabilnych struktur w aparacie władzy państwowej, silne zespolenie obywateli w ramach tych struktur, rozumianych jako wspólne dobro. Zapewniały harmonijne współdziałanie wszystkich warstw społecznych oraz wspólną pracę na rzecz dobra zbiorowego. Zasady te miały również umocnić pozycję Państwa Polskiego w stosunkach międzynarodowych.

W kontekście prawnym Dekalogu Konstytucja Kwietniowa stanowiła próbę zrównoważenia władzy opartej o autorytet jednostki z potrzebą integracji wszystkich obywateli w procesie sprawowania władzy publicznej. To podejście miało na celu zwiększenie efektywności kierowania państwem, promując przy tym ideę dobra wspólnego jako głównego celu jego funkcjonowania. Za pomocą tych mechanizmów Konstytucja z 1935 r. wprowadziła model państwa, w którym silna władza złożona w ręce Prezydenta miała łączyć się z zaangażowaniem obywateli w procesy decyzyjne i zarządcze, urzeczywistniając idee sanacji i dążenia do odnowy politycznej i społecznej w Polsce.

Słowa kluczowe: Konstytucja Kwietniowa z 1935 r., nowy ustrój państwa, Dekalog konstytucji, sanacja, wspólne dobro, solidaryzm społeczny.

Wprowadzenie

Pokładane nadzieje i niespełnione oczekiwania wobec odradzającej się II Rzeczypospolitej tak z prawej, jak i lewej strony sceny politycznej nie dawały gwarancji odbudowy i rozwoju Państwa Polskiego po okresie rozbiorów pod rządami Konstytucji Marcowej z 17 marca 1921 r. Wzburzenie zagorzałych przeciwników wprowadzonych przez nią rozwiązań ustrojowych było do przewidzenia i nie

wydawało się niczym nadzwyczajnym przy słowach krytyki, jakie coraz częściej formułowali zwolennicy jej rozwiązań ustrojowych, dotąd zaangażowani w zrealizowanie jej założeń w praktyce funkcjonowania państwa¹.

Aktywność rządzącego w latach 1926–1935 obozu BBWR doprowadziła do transformacji ustroju państwowego II Rzeczypospolitej, wychodzącej dalece poza ramy ustrojowo-prawne Konstytucji z 1921 r. Krytyka jej postanowień stała się siłą napędową budowy „Nowego Państwa”². Idea ta powstała w gronie ścisłego kierownictwa BBWR, by wreszcie nabrać odpowiedniego znaczenia w przemówieniu wielkiego ideologa obozu sanacji Walerego Sławka³ na zjeździe Legionistów w Warszawie w dniu 6 sierpnia 1933 r. Wypowiedź najbardziej oddanego „sprawie” kreśliła jasny kształt nowego ustroju politycznego państwa, który miał się wkrótce zrealizować w praktyce.

Dekalog i jego podstawowe założenia nowego ustroju państwa

Nowy model zarządzania państwem ujęto w wyraźnie zdefiniowanych zasadach ideowo-politycznych i prawnych obozu sanacji, następnie umieszczono w pierwszych dziesięciu artykułach nowej Konstytucji z 1935 r.

Podstawowe założenia ideologiczno-ustrojowe stanowiły deklarację nowego ustroju państwa, Dekalog ideowy obozu piłsudczyków. Za twórcę tych założeń uznaje się Walerego Sławka⁴, choć zdaniem niektórych badaczy problematyki ustroju II Rzeczypospolitej istotną rolę w kształtowaniu idei programowych odegrali prawnicy – Bohdan Podoski, Stanisław Car oraz Wacław Makowski i publicysta Adam Skwarczyński, nadając tym ideom formalny, prawnoustrojowy charakter⁵.

Dekalog określał ogólne, zwięzłe ujęte zasady ustroju państwa oraz charakteru obowiązków i praw obywateli. Stanowił manifest życia państwowego, uznając Rzeczpospolitą za dobro wspólne dla wszystkich Polaków. Nadawał nowe znaczenie działaniom podejmowanym w imię dobra publicznego, w którym

¹ A. Łukaszczuk-Walter, *Konstytucja Kwietniowa z 1935 r. Geneza – obowiązywanie – stosowanie*, Warszawa 2024, s. 24 i nn.; A. Łukaszczuk-Walter, *Nowy porządek konstytucyjny II Rzeczypospolitej po uchwaleniu Konstytucji z 23 kwietnia 1935 roku (1935–1945)*, [w:] D. Makiła (red.), *Konstytucyjna historia Polski XIX–XX w.*, PWN, Warszawa 2024, s. 273 i nn.

² A. Chojnowski, *BBWR – Antypartyjna partia piłsudczyków*, s. 64 i nn. <http://www.polska1918-89.pl/pdf/bbwr-%E2%80%93-antypartyjna-partia-pilsudczykow,5270.pdf> [pobrano dn.:11.02.2015].

³ *Wytczne nowej konstytucji. Przemówienie Prezesa Walerego Sławka na akademii legionowej w dniu 6 sierpnia 1933 roku*, „Gazeta Polska”, nr 216 z 7 sierpnia 1933 r.

⁴ S. Cat-Mackiewicz, *Historia Polski od 11 listopada 1918 do 17 września 1939*, Londyn 1941, s. 230.

⁵ A. Chmurski, *Nowa konstytucja*, Warszawa 1935, s. 20 i nn.; W.T. Kulesza, *Państwo w myśli politycznej i ustrojowo-prawnej Wacława Makowskiego*, Warszawa 2021, s. 342–343.

zostają wprowadzone uszczuplone prawa i wolności, ale w imię wspólnych, wyższych i społecznych wartości⁶.

Wysunięta na czoło tak ujętych postanowień idea solidaryzmu pełniła rolę jednego z podstawowych filarów ustroju państwa. W oparciu o państwo „kształtowało się życie społeczeństwa”⁷. Tak więc status jednostki (obywatela) w państwie, w tym prawa, wolności i obowiązki, były oparte na odmiennych niż dotychczas założeniach, wynikających z przepisów rozdziału I Konstytucji Kwietniowej. Przepisy te zapewniały obywatelom prawo do rozwoju ich wartości osobistych, wolności sumienia, słowa i zrzeszania w granicach dobra powszechnego⁸. Konstytucja nie zawierała legalnej definicji tego dobra, traktując je najwyraźniej jako wartość ponadnormatywną, aksjologiczną, wynikającą z interpretacji tekstu przyszłej konstytucji.

Pochodną dobra powszechnego był wpływ obywateli na sprawy publiczne. Wartość społeczną wyznaczano więc wartością wysiłku i zasług obywatela na rzecz tego dobra. Ujęcie zasad Dekalogu wskazywało, że ocena dobra publicznego była więc całkowicie zależna od państwa⁹.

Wspólne dobro, rozumiane jako cele i wartości istotne dla państwa, kształtowało pożądane postawy obywatelskie w duchu obowiązków wypełnianych na rzecz państwa, wspomagając jego siłę i autorytet. Podstawową powinnością Polaka była wierność Rzeczypospolitej i rzetelne wypełnianie zadań w imię dobra wspólnego. Obywatel powinien więc odrzucić wszelkie działania, które mogłyby „stanąć w sprzeczności z celami państwa wyrażonymi w jego prawach”¹⁰. Rzeczpospolita Polska, traktowana jako dobro, najwyższa wartość, wymagała od obywatela określonej postawy moralnej. Gotowość wykonywania na rzecz państwa obowiązków była miarą wierności obywatela względem państwa¹¹. Najlepiej oddawały ją słowa W. Makowskiego, iż każdy obywatel był zobowiązany swoją pracą budować wielkość państwa, by móc przekazać je następnym pokoleniom w jak najlepszym stanie¹². Uzasadniał, że konieczność takiego postępowania wynikała z samej istoty państwa,

⁶ J. Czajowski, M. Grzybowski, A. Kulig, *Na drodze ku konstytucji kwietniowej. Szkice*, A. Kulig (red.), Kraków 2015, s. 234 i nn.

⁷ E. Gdulewicz, A. Gwiżdż, Z. Witkowski, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 1935 roku*, [w:], M. Kallas (red.), *Konstytucje Polski*, Warszawa 1990 s. 157.

⁸ L. Górnicki, *Idea autorytarnego ustroju państwa w konstytucji z 23 kwietnia 1935*, [w:] M. Maciejewski, M. Marszał (red.), *Doktryny polityczne i prawne u progu XXI wieku*, Wydawnictwo Kolonia Limited, Wrocław 2002, s. 350 i nn.

⁹ W. Komarnicki, *Ustrój państwowy Polski współczesnej. Geneza i system*, Wilno 1937, s. 404 i nn.

¹⁰ W. Sławek, *Wytyczne nowej konstytucji. Przemówienie na akademii legionowej w dniu 6 sierpnia 1933 r.*, „Gazeta Polska” 1933, nr 216; E. Gdulewicz, *Niektóre koncepcje ustroju politycznego w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 23 kwietnia 1935 r.*, „Państwo i Prawo” 1975, z. 3, s. 73.

¹¹ *Referat p. S. Mękarskiego o obowiązkach i prawach obywatelskich. Posiedzenie Komisji Konstytucyjnej dnia 9 marca 1933 roku*, „Nowe Państwo” 1933, t. II, z. 4 (8), s. 149 i nn.

¹² W. Makowski, *Wolny człowiek o solidarnej społeczności*, „Gazeta Polska” 1934, nr 27.

będącego wspólnotą ludzi nie tylko tych pełnoletnich, którzy mieli możliwość działania w obszarze stosunków publiczno-prawnych, ale także przyszłych pokoleń. Wypełnianie powinności względem państwa było więc kierowane do każdego Polaka, który odpowiadał przed potomnością swoim dobrym imieniem i honorem¹³.

Zdaniem ówczesnych przedstawicieli nauki prawa, umieszczenie deklaracji w części normatywnej było błędem autorów Konstytucji z 1935 r. Wg słów W.L. Jaworskiego, „konstytucja nie powinna wyrażać żadnej teorii ani postulatów, bo stanowi zbiór norm prawnych w postaci ustawy zasadniczej państwa”¹⁴. Podobnie twierdził M. Starzewski, iż tego rodzaju deklaracje powinny być zawarte w postanowieniach preambuły do konstytucji, a nie w jej artykułach. Uważał, że nie miały one prawniczego znaczenia, stanowiąc zbiór raczej postulatów i zasad etycznych, niż konkretnych przepisów prawnych¹⁵. W opinii W. Komarnickiego Dekalog pełnił rolę manifestu politycznego obozu sanacji, wyrażającego się odejściem od podstawowych zasad Konstytucji RP z 17 marca 1921 r., w tym zasady suwerenności narodu, na rzecz Państwa Polskiego, będącego wspólnym dobrem wszystkich obywateli. Cel podjętych działań został osiągnięty o tyle, by z pierwszych 10 artykułów Konstytucji Kwietniowej wynikał kształt podstawowych organów i instytucji¹⁶. Z kolei zdaniem W. Woltera oraz T. Bigo, Dekalog Konstytucji pełnił rolę „drogowskazu dla interpretacji całego systemu prawa w Polsce, a w szczególności w razie konieczności rozwiązywania kolizji norm prawnych”¹⁷. Przez to, jak zauważył Ignacy Czuma, „Dekalog stanowił ujęcie moralnej istoty państwa i jego granic z jednej strony, a [był] szlachetnym i wzniosłym wzbogaceniem istoty normy prawnej z drugiej strony”¹⁸. Współcześnie zasady wyrażone w pierwszych 10 artykułach Konstytucji Kwietniowej w sposób erudycyjny przedstawił W.T. Kulesza, koncentrując się na podstawowej roli państwa jako dobra wspólnego wszystkich obywateli, współdziałaniu obywateli z państwem dla realizacji dobra wspólnego, elitaryzmie oraz jednolitej i niepodzielnej władzy prezydenta. Jak zauważył – na tych fundamentach zostało oparte „nowe państwo”. Dwie pierwsze zasady stały się fundamentem koncepcji „państwa społecznego”. Zasadę państwa jako dobra wspólnego wszystkich obywateli realizował art. 1 Konstytucji Kwietniowej¹⁹.

¹³ A. Piasecki, *Reforma konstytucji w Polsce*, „Przegląd Współczesny” 1935, t. LII, s. 134 i nn.

¹⁴ W.L. Jaworski, *Projekt Konstytucji*, Kraków 1928, s. 7.

¹⁵ M. Starzewski, *Uwagi prawno-polityczne nad projektem konstytucji wicemarszałka Cara*, Warszawa 1934, s. 8.

¹⁶ W. Komarnicki, *Uwagi prawnicze o projekcie nowej Konstytucji polskiej*, Wilno 1935, s. 5; tenże, *Ustrój państwowy...*, s. 178–179.

¹⁷ Zob. W. Wolter, *Normy materialne nowej Konstytucji*, „Czas”, z 20 kwietnia 1935, nr 109; T. Bigo, *Wytyczne dla prawa administracyjnego w Konstytucji polskiej*, Warszawa 1936, s. 3–4.

¹⁸ I. Czuma, *Odpowiedzialność prezydenta*, [w:] *Absolutyzm ustrojowy. Wybór pism* (wstęp i wybór M. Marszał), Kraków 2003, s. 313–314.

¹⁹ W.T. Kulesza, *Koncepcje ideowo-polityczne obozu rządzącego w Polsce w latach 1926–1935*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985, s. 176.

Koncepcja państwa społecznego oznaczała traktowanie go jako organicznej całości, współdziałania wszystkich ludzi w imię dobra wspólnego, jakim było państwo, bez względu na jakiekolwiek różnice występujące między jednostkami²⁰. Dlatego też zdaniem ówczesnych twórców Konstytucji, S. Cara i W. Makowskiego, zapisanie tych wartości w początkowych przepisach konstytucji było najlepszym i niebudzącym żadnych wątpliwości sposobem podkreślania ich mocy prawnej i szczególnej roli w interpretacji tekstu ustawy zasadniczej²¹.

W przemówieniu na posiedzeniu komisji konstytucyjnej Senatu W. Makowski uzasadniał potrzebę budowania państwa przez całą społeczność, przez wszystkich i dla wszystkich, bez potrzeby rywalizacji jednostek wynikających z ich egoizmu. Takie rozumienie roli społeczeństwa oznaczało konieczność rezygnacji z części swojej wolności i praw na rzecz wspólnoty. Siłę państwa upatrywano w pracy całej społeczności na rzecz państwa. Solidaryzm społeczny, wyrażający się w idei dobra wspólnego, nakładał na obywatela obowiązki troski o to dobro, „powiększania i pomnażania go, a nie rozdzielania i rozdrapywania”²². Przez to praca na rzecz dobra wspólnego kładła większy nacisk na wypełnianie obowiązków obywatelskich, ukierunkowując działania społeczeństwa na wspólną pracę i czerpanie z niej wspólnych korzyści. Wspólne dobro – jak podkreślał – znaczyło „dobre dla każdego, ale nie dla każdego z osobna. Dobre wspólne nie polegało więc na tym, by każdy zabrał dla siebie kawałek dobra, bo wówczas przestałoby być wspólne”²³. Zatem: realizacja zasady państwa jako dobra wspólnego wymagała zmiany relacji państwa ze społeczeństwem. To wymagało wzmocnienia struktur państwa, zapewnienia mu bezpieczeństwa zewnętrznego i porządku wewnętrznego, zintegrowania społeczeństwa fizycznie i mentalnie podzielonego przez zabory oraz przeprowadzenia wielu reform społeczno-gospodarczych²⁴. Zdaniem A. Ajnenkiela, realizacja tych założeń była możliwa do przeprowadzenia w przyszłości, ale wymagała czasu, gruntowej przebudowy ustroju państwowego i ładu społecznego. Nakreślenia nowej roli społeczeństwa w państwie²⁵.

Podstawą koncepcji ideologicznej było „państwo polskie” – Rzeczpospolita Polska „wskrzyszona walką i ofiarą najlepszych swych synów”. Oznaczało to

²⁰ A. Wereszczyński, *Ustawa konstytucyjna (nowa konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej) z dnia 23 kwietnia 1935 roku*, Lwów 1935, s. 3.

²¹ Zob. *Przemówienie posła Stanisława Cara na Komisji Konstytucyjnej Senatu*, „Nowe Państwo” 1934, nr 4, s. 110; *Przemówienie Wacława Makowskiego, jako rzeczoznawcy na Komisji Konstytucyjnej Senatu*, „Nowe Państwo” 1934, nr 4, s. 100.

²² *Przemówienie Wacława Makowskiego na posiedzeniu Komisji Konstytucyjnej Senatu dnia 14 grudnia 1934 roku*, „Nowe Państwo” 1934, t. III, nr 12, s. 102 i nn.

²³ W. Makowski, *Rzeczpospolita. Co każdy obywatel o państwie i o konstytucji wiedzieć powinien*, Warszawa 1935, s. 20.

²⁴ A. Łukaszczyk-Walter, *Nowy porządek konstytucyjny...*, s. 288.

²⁵ A. Ajnenkiel, *Spór o model parlamentaryzmu polskiego do 1926 roku*, Warszawa 1972, s. 254.

zachowanie jego ciągłości. Idea ta miała inne podstawy w Konstytucji Marcowej, która za twórcę państwa uznawała Naród Polski. Konstytucja Kwietniowa używała pojęcia „wszystkich obywateli”. Nie posługiwała się pojęciem Narodu²⁶. Odrzucała podmiotową koncepcję, propagującą idee władzy zwierzchniej narodu wywodzącą się z haseł rewolucji francuskiej, zastępując ją pojęciem przedmiotowym państwa jako porządku prawnego²⁷. Podstawowym założeniem tego porządku było określenie państwa polskiego jako wspólnego dobra wszystkich obywateli ogółem (art. 1 pkt 1). Państwo – jak twierdzili twórcy Konstytucji z 1935 r. – było przekazywane w spadku dziejowym z pokolenia na pokolenie (art. 1 pkt 2), a każde pokolenie jest obowiązane wysiłkiem własnym wzmocnić siłę i powagę państwa (art. 1 pkt 3)²⁸.

Twórcy ustawy zasadniczej podnosili je do rangi dobra wspólnego jako wartości, swoistej więzi moralnej z obywatelami, która nakładała na nich obowiązek ponoszenia odpowiedzialności za państwo przed przyszłymi pokoleniami (art. 1 pkt 4)²⁹. Ciągłość pokoleń, wskazana w pkt. 2 i 3, wprowadzała do pojęcia „obywateli” z pkt. 1 nowy element. Zdaniem K. Grzybowskiego był on przeciwstawieniem suwerenności ludu, wedle której każda generacja (a raczej: większość głosów każdej generacji) miała pełną swobodę dysponowania państwem³⁰. Autor dostrzegał w tym sformułowaniu nawiązanie do postaw społeczno-politycznych nacjonalizmu, odnoszących się do wspólnoty (*Gemeinschaft*), złączonej pewną więzią „naturalną”, „organiczną”, „moralną”. Przeciwstawieniem była koncepcja państwa jako społeczności dowolnej (*Gesellschaft*), a więc umownej, względnej³¹. Koncepcja *Gemeinschaftu* wskazywała na więź jako naturalną potrzebę współżycia z innymi, dającą podstawy wspólnemu systemowi wartości i norm postępowania, bez konieczności zamieszkiwania społeczności na określonym terytorium. Odwołanie się do pojęcia wszystkich obywateli może uprawniać do poszukiwania wpływu koncepcji *Gemeinschaftu* na prace przy tworzeniu Konstytucji Kwietniowej.

Konstytucja Kwietniowa traktowała państwo jako dobro, wartość najwyższą, wspólną, o którą obywatele powinni się troszczyć i jej strzec. Jak podkreślał

²⁶ W. Komarnicki, *Totalizm a Polska*, „Myśl Narodowa” 1937, nr 49, s. 751 i nn.

²⁷ W. Komarnicki, *Ustrój państwowy...*, s. 181–182.

²⁸ K.W. Kumaniecki, *Nowa Konstytucja polska*, wyd. 2, nakładem autora, Kraków 1935, s. 29 i nn.; R. Piestrzyński, *Naród w państwie*, Poznań 1934, s. 54 i nn.; M. Strzelecki, *Wizje wychowania społecznego w polskiej myśli politycznej lat 1918–1939*, Bydgoszcz 2008, s. 244; W. Wojdyło (red.), *Wychowanie a polityka. Między wychowaniem państwowym a narodowym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1999, s. 194 i nn.

²⁹ T.J. Orlewicz, *Zasady konstytucji 23 kwietnia 1935 r.*, Związek Zawodowy Pracowników Ubezpieczeń Społecznych w Polsce, Warszawa 1935, s. 9.

³⁰ K. Grzybowski, *Zasady Konstytucji Kwietniowej. Komentarz prawniczy do części I. Ustawy Konstytucyjnej*, G. Gebethner i Wolff, Kraków 1937, s. 28.

³¹ K. Grzybowski, *ibidem*, s. 25 w nawiązaniu do prac H. Kelsena: *Vom Wesen und Wert der Demokratie*, Tübingen 1929 oraz *Staatsform und Weltanschauung*, Tübingen 1933.

D. Dudek, państwo utrzymało formę republiki, którą przyjęło w chwili odzyskania niepodległości³², choć zasadniczo modyfikowało ją w taki sposób, że odrzuciło zasadę trójpodziału władz i władzy zwierzchniej Narodu na rzecz nowych koncepcji solidarystycznych łączących społeczeństwo w imię idei wspólnego dobra i zwierzchnictwa Prezydenta nad pozostałymi organami państwa³³. Z tego powodu wydaje się trafne podkreślenie prymatu zbiorowości obywateli nad jednostką i jej podporządkowanie woli ogółu.

Według W.L. Jaworskiego, koncepcja ta znajdowała oparcie w idei uniwersalizmu, która zakładała, że człowiek nie jest samowystarczalny, bo żyje we wspólnocie, co uzasadnia się jego naturalną potrzebą więzi z innymi ludźmi, funkcjonowania w społeczeństwie i pełnienia w nim określonej roli³⁴. Państwo – będące sumą jednostek na wzór arystotelesowskiego helionu – było silne, na co wskazywał art. 5 pkt 1 Konstytucji, zgodnie z którym twórczość jednostki stanowiła dźwignię życia zbiorowego. Udział jednostek w wypełnianiu funkcji społecznej w postaci obowiązku określał art. 6 Konstytucji, zgodnie z którym obywatele winni są państwu wierność oraz rzetelne spełnianie nakładanych przez nie powinności.

Przeciwwagę obowiązków stanowiły uprawnienia, które kształtowała zasada równości bez względu na pochodzenie, płeć, wyznanie i narodowość (art. 7 pkt 2). Z kolei zasada egalitaryzmu zawierała się w treści, że wartością wysiłku i zasług obywatela na rzecz dobra powszechnego mierzone będą jego uprawnienia wpływania na sprawy publiczne (art. 7 pkt 1). Zasada ta pozwalała na subiektywną ocenę działań podjętych przez obywatela na rzecz dobra powszechnego w oparciu o moralną więź łączącą go z państwem. Państwo, będące organizacją rozporządzającą sankcją przymusu, stosowało środki przymusu (art. 10 pkt 2). Stawało się przez to organizacją nadrzędną, w której żadne działanie podmiotu lub zbiorowości „nie może stanąć w sprzeczności z celami państwa wyrażonymi w jego prawach” (art. 10 pkt 1)³⁵. Po stronie państwa jako organizacji politycznej

³² D. Dudek dokonał periodyzacji ustrojowej w odniesieniu do *Poloniae Restitutae*. Najczęściej przyjmowana periodyzacja wskazuje jako daty graniczne lata: 1918–1922 – okres prowizorium, czyli sprawowania funkcji przez Naczelnika Państwa (początkowo, do lutego 1919 r., Tymczasowego); 1922–1926 – okres obowiązywania Konstytucji Marcowej w pierwotnym brzmieniu, czyli faza narastania „sejmokracji” z brakiem realnej władzy Prezydenta Rzeczypospolitej, wybranego przez Zgromadzenie Narodowe; 1926–1935 – okres obowiązywania Konstytucji Marcowej w brzmieniu tzw. Noweli Sierpniowej, wzmacniającej pozycję Prezydenta i Rządu, a zarazem ograniczającej wszechwładzę parlamentu; 1935–1939 – okres obowiązywania Konstytucji Kwietniowej, kreującej zupełnie nową pozycję Prezydenta jako podmiotu władzy zwierzchniej w państwie. Zob.: *Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej – refleksje w 100-lecie instytucji*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2021, nr 4 (62), s. 42.

³³ D. Dudek, *Państwo jako dobro wspólne a wspólnota samorządowa – tożsamość czy kolizja wartości?*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2020, nr 1 (53), s. 19.

³⁴ W.L. Jaworski, *Indywidualizm i uniwersalizm w Konstytucji Marcowej*, „Ruch Prawniczy i Ekonomiczny” 1925, R. V, s. 667 i nn.

³⁵ W. Komarnicki, *Ustrój państwowy...*, s. 185–186.

leżało kształtowanie porządku prawnego, przez co zajmowało pozycję nadrzędną, stosując wobec społeczeństwa sankcje, ustanawiając normy prawne, zgodnie z regułą, że w oparciu o państwo i w jego ramach kształtuje się życie społeczeństwa (art. 4 pkt 1). Działania państwa ograniczały stanowione przez nie normy prawne. Państwo z jednej strony zapewniało swobodny rozwój” (art. 4 pkt 2), z drugiej, „gdy dobro powszechne tego wymagało, mogło ograniczać działania podmiotów przy pomocy norm prawnych” (art. 4 pkt 2)³⁶.

Konstytucja z 1935 r. w ograniczonym zakresie odnosiła się do wolności i praw jednostek, choć zapewniała możliwość rozwoju wartości osobistych oraz wolności w granicach „dobra powszechnego”. Postanawiała jednak, że obywatele winni są państwu wierność i spełnianie nakładanych na nich obowiązków, a ich uprawnienia do wpływania na sprawy publiczne będą mierzone wartością wysiłku i zasług na rzecz tego dobra³⁷. Zapewnienie harmonijnego współdziałania wszystkich obywateli stanowiło podstawy solidaryzmu społecznego. Jego wyrazem była opieka państwa nad pracą i warunkami jej wykonywania (art. 8 pkt 2)³⁸.

Tezy ideologiczne konstytucji oparto na założeniach dalece odbiegających od liberalnej myśli politycznej³⁹. Twórcy aktu posługiwali się określeniem „nowe państwo”, co miało sygnalizować oparcie jego ustroju na odmiennych niż dotąd zasadach wspólnego dobra jako wartości respektowanej przez wszystkich obywateli. Mieli oni tworzyć wspólnotę opartą o więzi moralne kształtowane przez idee solidaryzmu społecznego⁴⁰.

W nowym państwie miały powstać nowe relacje pomiędzy władzą ustawodawczą a władzą wykonawczą. Najważniejszym elementem nowego ustroju stawał się Prezydent, jako czynnik nadrzędny w stosunku do wszystkich konstytucyjnych organów⁴¹. Brak domniemania kompetencji Prezydenta nie sprawiał, że był on onnipotentny. Artykuły 12–13 Konstytucji z 1935 r. wypełniały całość tego, jak Prezydent mógł działać w ramach prawa.

³⁶ Z. Stahl, *Odebrać ludności – oddać narodowi*, „Awangarda” 1929, nr 4, s. 71; Ł. Bojko, *Kwestie prawno-ustrojowe w pracach nad Konstytucją Kwietniową z 1935 roku*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2018, t. 40, s. 132.

³⁷ D. Dudek, *Państwo jako...*, s. 19; J. Bucińska, *Spółeczne prawa człowieka w konstytucjach polskich*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2009, t. XIX, nr 1, s. 37.

³⁸ J. Czajowski, M. Grzybowski, A. Kulig, op. cit., s. 164.

³⁹ W.T. Kulesza, *Ustawa konstytucyjna...*, s. 41–42.

⁴⁰ W.T. Kulesza, *Wacław Makowski o państwie społecznym*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1998, s. 88; E. Gdulewicz, *Niektóre koncepcje...*, s. 72; J. Kowalski, *Etapy zmian ustroju państwa w II Rzeczypospolitej Polskiej (1918–1939)*, „Humanum. Międzynarodowe Studia Społeczno-Humanistyczne” 2008, nr 1, s. 193–194.

⁴¹ L. Mażewski, *Prezydencka odmiana systemu parlamentarnego w Konstytucji Kwietniowej*, „Studia Prawnicze” 1984, z. 3–4; A. Łukaszczuk-Walter, *Konstytucja Kwietniowa...*, s. 81–82, 254.

Państwo stanowiło strukturę organizacyjną, w której stosunek władzy ustawodawczej do wykonawczej odgrywał zasadniczą rolę. Wyznaczało nowy porządek ustrojowy, negujący nieudolny system rządów parlamentarnych na rzecz skoncentrowania władzy w rękach Prezydenta, będącego jej uosobieniem i czynnikiem nadrzędnym.

Nie był on krępowany przez legislatywę (jak miało to miejsce pod rządami Konstytucji Marcowej), ale posiadał instrumenty prawne umożliwiające mu hamowanie działań pozostałych organów. Prezydent korzystał ze znacznej liczby prerogatyw, które pozwalały mu na określone postępowanie we wskazanych w Konstytucji dziedzinach życia państwowego. Konstytucja Kwietniowa stawiała Prezydenta RP nie tylko na czele innych organów państwa, ale także na czele samego państwa. W jego rękach skupiała się władza suwerenna Rzeczypospolitej⁴². Potwierdzeniem tej rangi było przyjęcie jako podstawy ustroju zasady koncentracji władzy w jego osobie. To z kolei oznaczało podległość Prezydentowi pozostałych organów państwa, w tym rządu, Sejmu, Senatu, Sił Zbrojnych, sądów i kontroli państwowej⁴³.

W odniesieniu treści ustawy zasadniczej do obywateli – ówczesnych i przyszłych pokoleń – można dostrzec, iż jej koncepcje ideowe dalece odbiegały od założeń pro-wolnościowych poprzedniej konstytucji. Nowe państwo oznaczało nowe zasady, wytyczając granice zbiorowej wspólnoty obywatelskiej, nie zaś jednostek. Rolę Prezydenta, a nie jak dotąd parlamentu, upatrywano w „uosobieniu państwa” jako podmiotu nadrzędnego spajającego działania pozostałych władz. Państwo, będące organizacją stosującą środki przymusu (art. 10 pkt 2), stawało się podmiotem nadrzędnym, w którym żadna aktywność jednostki lub zbiorowości „nie może stanąć w sprzeczności z celami Państwa, wyrażonymi w jego prawach” (art. 10 pkt 1)⁴⁴.

Po stronie państwa jako organizacji politycznej leżało kształtowanie porządku prawnego, przez co zajmowało ono pozycję nadrzędną, stosując wobec społeczeństwa sankcje, ustanawiając normy prawne, zgodnie z założeniem, że „w ramach Państwa i w oparciu o nie kształtuje się życie społeczeństwa” (art. 4 pkt 1). Działania państwa ograniczały stanowione przez nie normy prawne, które zapewniały równowagę: państwo z jednej strony zapewniało swobodny rozwój

⁴² A. Piasecki, *Tezy konstytucyjne Marszałka Piłsudskiego, referat wygłoszony w dniu 28 lutego 1931 r. u Marszałka Senatu Władysława Raczkiewicza, drukowane jako rękopis (broшуra)*, Warszawa 1931, s. 14 i nn.; P. Sadowski, *The New Model of the State – the Constitutional Position of the President in the April Constitution of 1935*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2018, nr 6 (46), s. 76.

⁴³ A. Łukaszczyk, *Kształtowanie pozycji ustrojowej Senatu w II Rzeczypospolitej*, [w:] M. Bartoszewicz, A. Bisztyga, P. Kuczma (red.), *Ustrojowoprawny charakter Senatu RP na euroamerykańskim tle i postulaty zmian*, Toruń 2020, s. 104.

⁴⁴ W. Komarnicki, *Ustrój państwowy...*, s. 185 i nn.

(art. 4 ust. 2), z drugiej, gdy dobro powszechne tego wymagało, mogło ograniczać działania podmiotów przy pomocy norm prawnych (art. 4 ust. 2).

Odrzucenie poprzedniego ustroju państwa stanowiło więc manifest obozu sanacyjnego przeciwko systemowi parlamentarnemu ukształtowanemu pod rządami Konstytucji Marcowej z 1921 r. Jako wyjątek należy traktować utrzymanie w mocy niektórych postanowień Konstytucji Marcowej dotyczących wolności i praw (art. 99, 109–118 i 120). Najwyraźniej ich obowiązywanie nie zaburzało nowego porządku konstytucyjnego państwa, choć należy zaznaczyć, że nie zostały one włączone do treści nowej konstytucji. Ustrojodawca nie wprowadził także osobnego działu dotyczącego praw i wolności obywateli na wzór Konstytucji z 1921 r. Przepisy dotyczące wolności i praw znalazły się w trzech działach. Dział I określał wolność słowa, sumienia i zrzeszania się (art. 5), równość obywateli bez względu na pochodzenie, wyznanie, płeć i narodowość (art. 7) oraz opiekę nad pracą (art. 8). Dział IX formułował prawo do skargi sądowej, wolność osobistą, nietykalność mieszkania, tajemnicę korespondencji i sądów wyjątkowych. Ostatni dział XIV – odsyłał do przepisów Konstytucji Marcowej utrzymanych w mocy, dzięki czemu ochrona praw i wolności jednostki w okresie obowiązywania Konstytucji Kwietniowej istniała⁴⁵.

Podsumowanie

Rozwiązania dotyczące systematyki przyjęte w Konstytucji Kwietniowej stanowiły odzwierciedlenie intencji jej twórców, biorąc pod uwagę zarówno kolejność działów, jak i wspomniany już brak wyodrębnienia osobnego działu dotyczącego wolności i praw. Konstytucji Kwietniowej – zgodnie ze wskazaniem J. Piłsudskiego – nie poprzedzał uroczysty wstęp. Ustrojodawca koncentrował się głównie na przepisach dotyczących organów państwa i założeń jego ustroju. Uznawał Konstytucję Kwietniową za najwyższe prawo w państwie, także dzięki założeniom (ideom politycznym), które przyświecały jej twórcom. Idee te (postulaty) przybrały charakter norm prawnych, co stanowiło zamierzone działanie ustrojodawcy. Stały się podstawą całego porządku prawnego w państwie. Pozostawały także w korelacji z aktualnymi prądami epoki, wyrażającymi się w koncepcji państwa autorytarnego⁴⁶.

⁴⁵ A. Łukaszczuk-Walter, *Konstytucja Kwietniowa...*, s. 78, 83.

⁴⁶ Zob. *Przemówienie Wacława Makowskiego...*, „Nowe Państwo” – 1934, nr 4, s. 100.

Bibliografia

Literatura

- Ajnenkiel A., *Spór o model parlamentaryzmu polskiego do 1926 roku*, Warszawa 1972.
- Bigo w *Konstytucji polskiej*, Warszawa 1936.
- Bojko Ł., *Kwestie prawno-ustrojowe w pracach nad Konstytucją Kwietniową z 1935 roku*, „*Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem*” 2018, t. 40.
- Bucińska J., *Společne prawa człowieka w konstytucjach polskich*, „*Roczniki Nauk Prawnych*” 2009, t. XIX, nr 1.
- Cat-Mackiewicz S., *Historia Polski od 11 listopada 1918 do 17 września 1939*, Londyn 1941.
- Chmurski A., *Nowa konstytucja*, Warszawa 1935.
- Czajowski J., Grzybowski M., Kulig A., *Na drodze ku konstytucji kwietniowej. Szkice*, Kraków 2015.
- Czuma I., *Odpowiedzialność prezydenta*, [w:] *Absolutyzm ustrojowy. Wybór pism* (wstęp i wybór M. Marszał), Kraków 2003.
- Dudek D., *Państwo jako dobro wspólne a wspólnota samorządowa – tożsamość czy kolizja wartości?*, „*Przegląd Prawa Konstytucyjnego*” 2020, nr 1 (53).
- Dudek D., *Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej – refleksje w 100-lecie instytucji*, „*Przegląd Prawa Konstytucyjnego*” 2021, nr 4 (62).
- Gdulewicz E., Gwiżdż A., Witkowski Z., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 1935 roku*, [w:] M. Kallas (red.), *Konstytucje Polski*, Warszawa 1990 s. 157.
- Gdulewicz E., *Niektóre koncepcje ustroju politycznego w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 23 kwietnia 1935 r.*, „*Państwo i Prawo*” 1975, z. 3.
- Górnicki L., *Idea autorytarnego ustroju państwa w konstytucji z 23 kwietnia 1935*, [w:] M. Maciejewski, M. Marszał (red.), *Doktryny polityczne i prawne u progu XXI wieku*, Wydawnictwo Kolonia Limited, Wrocław 2002.
- Grzybowski K., *Zasady Konstytucji Kwietniowej. Komentarz prawniczy do części I. Ustawy konstytucyjnej*, G. Gebethner i Wolff, Kraków 1937.
- Jaworski W.L., *Indywidualizm i uniwersalizm w Konstytucji Marcowej*, „*Ruch Prawniczy i Ekonomiczny*” 1925, R.V.
- Jaworski W.L., *Projekt Konstytucji*, Kraków 1928.
- Komarnicki W., *Ustrój państwowy Polski współczesnej. Geneza i system*, Wilno 1937.
- Komarnicki W., *Totalizm a Polska*, „*Myśl Narodowa*” 1937, nr 49.
- Komarnicki W., *Uwagi prawnicze o projekcie Nowej Konstytucji Polskiej*, Wilno 1935.
- Kowalski J., *Etapy zmian ustroju państwa w II Rzeczypospolitej Polskiej (1918–1939)*, „*Humanum. Międzynarodowe Studia Społeczno-Humanistyczne*” 2008, nr 1.

- Kulesza W.T., *Koncepcje ideowo-polityczne obozu rządzącego w Polsce w latach 1926–1935*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985.
- Kulesza W.T., *Państwo w myśli politycznej i ustrojowo-prawnej Wacława Makowskiego*, Warszawa 2021.
- Kulesza W.T., *Wacław Makowski o państwie społecznym*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1998.
- Kumaniecki K.W., *Nowa Konstytucja polska*, wyd. 2, nakładem autora, Kraków 1935.
- Łukaszczuk A., *Kształtowanie pozycji ustrojowej Senatu w II Rzeczypospolitej*, [w:] M. Bartoszewicz, A. Bisztyga, P. Kuczma (red.), *Ustrojowoprawny charakter Senatu RP na euroamerykańskim tle i postulaty zmian*, Toruń 2020.
- Łukaszczuk-Walter A., *Konstytucja Kwietniowa z 1935 r. Geneza – obowiązywanie – stosowanie*, Warszawa 2024.
- Łukaszczuk-Walter A., *Nowy porządek konstytucyjny II Rzeczypospolitej po uchwaleniu Konstytucji z 23 kwietnia 1935 roku (1935–1945)*, [w:] D. Makłła red., *Konstytucyjna historia Polski XIX–XX w.*, PWN, Warszawa 2024.
- Makowski W., *Rzeczypospolita. Co każdy obywatel o państwie i o konstytucji wiedzieć powinien*, Warszawa 1935.
- Makowski W., *Wolny człowiek o solidarnej społeczności*, „Gazeta Polska” 1934, nr 27.
- Mażewski L., *Prezydenckalna odmiana systemu parlamentarnego w Konstytucji Kwietniowej*, „Studia Prawnicze” 1984, z. 3–4.
- Orlewicz T.J., *Zasady konstytucji 23 kwietnia 1935 r.*, Związek Zawodowy Pracowników Ubezpieczeń Społecznych w Polsce, Warszawa 1935.
- Piasecki A., *Reforma konstytucji w Polsce*, „Przegląd Współczesny” 1935, t. LII.
- Piasecki A., *Tezy konstytucyjne Marszałka Piłsudskiego, referat wygłoszony w dniu 28 lutego 1931 r. u Marszałka Senatu Władysława Raczkiewicza*, drukowane jako rękopis (broszura), Warszawa 1931.
- Piestrzyński R., *Naród w państwie*, Poznań 1934.
- Przemówienie pośła Stanisława Cara na Komisji Konstytucyjnej Senatu*, „Nowe Państwo” 1934, nr 4.
- Przemówienie Wacława Makowskiego, jako rzeczoznawcy na Komisji Konstytucyjnej Senatu*, „Nowe Państwo” 1934, nr 4.
- Referat p. S. Mękarskiego o obowiązkach i prawach obywatelskich. Posiedzenie Komisji Konstytucyjnej dnia 9 marca 1933 roku*, „Nowe Państwo” 1933, t. II, z. 4 (8).
- Sadowski P., *The New Model of the State – the Constitutional Position of the President in the April Constitution of 1935*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2018, nr 6 (46).
- Stawek W., *Wytyczne nowej konstytucji. Przemówienie na akademii legionowej w dniu 6 sierpnia 1933 r.*, „Gazeta Polska” 1933, nr 216.

- Stahl Z., *Odebrać ludności – oddać narodowi*, „Awangarda” 1929, nr 4.
- Starzewski M., *Uwagi prawno-polityczne nad projektem konstytucji wicemarszałka Cara*, Warszawa 1934.
- Strzelecki M., *Wizje wychowania społecznego w polskiej myśli politycznej lat 1918–1939*, Bydgoszcz 2008.
- Wereszczyński A., *Ustawa konstytucyjna (nowa Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej) z dnia 23 kwietnia 1935 roku*, Lwów 1935.
- Wojdyło W. (red.), *Wychowanie a polityka. Między wychowaniem państwowym a narodowym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1999.
- Wolter W., *Normy materialne nowej Konstytucji*, „Czas”, z 20 kwietnia 1935, nr 109.
- Wytyczne nowej konstytucji. Przemówienie Prezesa Walerego Śławka na akademii legionowej w dniu 6 sierpnia 1933 roku.*

Źródła internetowe:

- Chojnowski A., *BBWR – Antypartyjna partia pilsudczyków*, s. 64 i nn. <http://www.polska1918-89.pl/pdf/bbwr-%E2%80%93-antypartyjna-partia-pilsudczykow,5270.pdf> [pobrano dn.:11.02.2015].

Ideological and political foundations of the Constitution of 23 April 1935

Abstract

The subject matter of this study referred to the principles of the Constitution of 23 April 1935 contained in Articles 1–10, known as the Decalogue, and their significance for the new legal order, including the role of society in the state. These principles formed the basis for building stable structures within the state authorities and for strong unity among citizens within these structures, understood as the common good. They ensured harmonious cooperation between all social classes and joint work for the common good. These principles were also intended to strengthen the position of the Polish state in international relations.

Keywords: Constitution of Poland of 23 April 1935, new system of government, Decalogue of the constitution, Sanation regime, common good, social solidarity.